

כתב ותמונה

הדגשים עבריים אצל אלזה לסקר-שילר

איטה שדלצקי

'עברית חיה במאה העשרים'

אורי צבי גרינברג על אלזה לסקר-שילר

אלזה לסקר-שילר (1869–1945) הייתה כמעט האישה היחידה (מלבד אנטה פון דרוסטה-הילסהוף 1797–1848) שהטביעה את חותמה כמשוררת על הספרות הגרמנית של המאה התשע-עשרה והמחצית הראשונה של המאה העשרים. מעיר הולדתה אלברפלד (היום וופרטל), שם גדלה במשפחה יהודית מתבוללת, הגיעה לברלין בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה, בעקבות נישואיה לרופא ד"ר ברתולד לסקר. בשנת 1901 הופיע ספר שיריה הראשון (*Styx*). בהמשך פרסמה ספרי שירה נוספים, וכתבה מחזות ופרוזה פיוטית. בשנת 1932 זכתה בפרס קלייסט היוקרתי. באפריל 1933 ברחה מברלין לשוויץ. אשרת השהות שם הייתה מוגבלת בזמן, וכדי לחדש אותה הייתה חייבת לעזוב ולחזור כעבור מספר חודשים. באביב 1934 היא נסעה בפעם הראשונה לארץ-ישראל, ובעקבות ביקור זה כתבה את הספר ארץ העברים (*Das Hebräerland*) שהופיע בציריך בשנת 1937. בשנה זו נסעה בפעם השנייה לפלסטינה. בתום ביקורה השלישי של אלזה לסקר-שילר בארץ, בקיץ 1939, סירבו שלטונות שוויץ לחדש את הוויזה שלה, ומאז ועד מותה בעשרים ושניים בינואר 1945 היא חיה בירושלים. כאן פרסם משה שפיצר, בשנת 1943, את ספר שיריה האחרון פסנתרי הכחול (*Mein Blaues Klavier*).

כמה וכמה מוזרויות לכאורה קשורות בדמותה של אלזה לסקר-שילר, ביניהן טענתה החוזרת שאת שיריה היא כתבה בעברית. בפעם הראשונה אמרה זאת לאורי צבי גרינברג בשנת 1921, כאשר שהה בברלין בדרכו לארץ-ישראל. הוא הזכיר את המשוררת ואת האירוע הזה בנאום שנשא לרגל קבלת פרס ביאליק בתשל"ז:

יש מה לומר בדברים כגחלי אש והם בי. צריך לומר בשיר, מה שלא אמר משורר בעברית אמר שיר בגרמנית והשיר הוא של עלזה [!] לסקר-שילר. 'דער פעלז ווירד מאַרש, דעם איך ענטשפרינגע אונד מיינע גאטס לידער זינגע ...' [מתפורר הסלע ממנו אני מגיחה ושרה את שיריי לאלוהים].¹

משוררת נעלה זו היתה הגדולה בשירת ישראל באותיות לטיניות: עברית תנ"כית ביסוד. כדאי להזכיר שפעם אחת בברלין בשנת 1921 אמרתי לה שצריך לתרגם שיריה לעברית, ותען לי ברוגזה: ואס? איך שריבע דאך העברעאיש! [מה? הרי אני כותבת עברית!]²

גרינברג הדגיש כאן פעם נוספת את מה שכתב על אלזה לסקר-שילר בעשרים וששה בפברואר 1926. אז פרסם במוסף הספרותי של עיתון 'דבר' מאמר לכבוד יום הולדתה החמישים כביכול של המשוררת (היא נולדה באחד-עשר בפברואר 1869, אך הפיצה כי שנת הולדתה היא 1876). תחת הכותרת 'דבורה בשביה' מתוארת אלזה לסקר-שילר כמעין גלגול מאוחר של הנביאה-המשוררת מספר שופטים.

להלן קטעים אחדים מתוך מאמר זה, שאותו פותח גרינברג בציטוט ה'אוטוביוגרפיה' של המשוררת שהתפרסמה בספר דמדומי האנושות (מענטשהייטס-דמרונג) – האנתולוגיה החשובה של השירה האקספרסיוניסטית הגרמנית משנת 1920:

1 זו תחילתו של השיר Mein Volk (עמי) שהתפרסם לראשונה בשנת 1905. מאוחר יותר, בשנת 1913, כללה אותו המשוררת בקובץ בלדות עבריות (Hebräische Balladen).
2 מתוך דברים שנשא המשורר א"צ גרינברג בנשף קבלת פרס ביאליק תשל"ז, פורסם בעיתון הדואר, טז בשבט תשל"ז, עמ' 211-212. תרגום הקטעים מגרמנית שלי (א"ש).

ב'מענטשהייטס-דמרונג' דף 294 ציט לה מסדר-האותיות:³

נולדתי בתבן (מצרים), הגם שיצאתי לאויר העולם באלברפלד
בארץ-הריינוס. הלכתי לבית-הספר עד השנה האחת-עשרה,
נהייתי לרובינסון, חייתי חמש שנים בארץ-השחרית, ומני אז -
Vegetiere ich.⁴

היא משקרת, היקרה בנשים המשוררות, אלזה לסקר-שילר. אבל זהו
הכזב הקדוש. היא לא נולדה באלברפלד ואף לא בתבן; היא נולדה על
מכסה אותה האונייה הרומאית, אשר הובילה בשלשלאות את
שבויי-יהודה המדמדמת לחג הפורום ברומא - חג המפולת הישראלית.
או שנולדה אליבא דאמת בירושלים עיה"ק, בחגוי אותו הסלע, שבידיעה
הפתאומית: 'הוא מתפורר', דמדמה בחרוזים לועזיים באשכנז, בשנת
1920. ו'לאחר חמש שנים בארץ-השחרית', נהיתה לרובינסון, כביכול.
ובצאתה מירושלים - 'וגטציה'. כי היא באירופה - משוררת גרמניה,
כביכול ...

סטפן צווייג סובר כך וגם הרבה הרבה סוברים כך. כל הסוברים יהודים
הם. אבל הנוצרי השקוף סנקט פטר הילה אמר: כגון דבורה.

וכך - אליבא דאמת.⁵

בכלים הלועזיים האמנותיים נקוו הבטויים העברים הגזעיים. כ"ב
האותיות של שיר השירים, קהלת, תהילים, רות. צירופי פסוקים משלנו,

3 כלומר, הסדר בבית-הדפוס השאיר את דבריה הלא-שגרתיים בדיוק כפי שכתבה אותם, מבלי
לשנות מאומה.

4 = כמו הצמח, איני חיה אלא מתקיימת בלבד. התרגום המילולי הוא: 'אני חיה כמו צמח'.

5 כלומר, סופרים יהודיים כותבי גרמנית כגון סטפן צווייג ואחרים רואים בה משוררת גרמנייה,
ודווקא ידידה של אלזה לסקר-שילר, המשורר הנוצרי פטר הילה (Hille) - שאותו היא כנתה
בכתביה 'פטרס' או 'סנקט פטר' - דווקא הוא רואה בה משוררת עברייה-יהודייה ומשווה
אותה לדבורה הנביאה.

ברוחם ובמשקלם, בדפוסי אותיות גוטיות. לותר היה אומר, מה שסנקט פטר הילה אמר:

– כגון דבורה [...]

היה היינה; והנה: אלזה לסקר-שילר; [...] בדם-התמצית הקיא פעם היינה: An Edom [אל אדום]⁶ [...] ובאמצע ברלין הוצק ודוי נוקב ישראלי – Mein Volk [עמי]. בחוד כאב הכרת האסון, הנוקב עד השכבה האחרונה בקרקע-הגזע, מה שמשורר באותיות עבריות לא כתב כך בימים ההם: 1920.

ב'מנטשהייטס-דמרונג' [דמדומי האנושות], דף 229, נדפס לעילא שירו של קורט היינקה, השיר המאושר: 'Volk', 'פֶּרַח נֶצַח, עֵס!' ולתתא: Mein Volk של אלזה לסקר-שילר. כרחוק מזרח ממערב זה אמור מעט. יש מכאוב המפורר עצמותיה בשל הידיעה לפתע:

Der Fels wird morsch,
Dem ich entspringe
Und meine Gotteslieder singe

הסלע מתמוסס,

ממנו מחצבתי

ולו אני שרה זמירותי-לאלוה...⁷

ולהלן חוזה היא: ש'כל-כך הזרימה את עצמה' ממקור-שקוי-דמה. היא תופסת הפעם בתפיסה נוראה: מה גדול המרחק בזמן ובמקום מירושלים

6 השיר An Edom כלול במכתב של היינה (1797-1856) אל ידידו מוזס מוזר, מיום 25 באוקטובר 1824, וקשור לתחושותיו של המשורר שהיה אז שקוע בכתיבת הסיפור 'הרבי מבכרך' שאותו פרסם רק בשנת 1840. הנה השיר בתרגומו של שלמה טנאי: אל אדום // כבר שנות אלף ויותר עוד / קרבת אחוה נסבל; / אתה סובל שאני נושם, / שתשתולל – אני אסבל. // אך לעתים, בזמן אפל, / מלאת רע זדוני, / ואת טלפיק החסודים / צבעת בדמי אני. // האחוה עכשו גוברת, / והיא גואה מיום ליום; / להשתולל אני התחלתי, / כמעט כמותך אהיה, אדום! בתוך: היינריך היינה, וקדיש הם לא יגידו: על יהודים, יהדות וחרות, (בעריכת ד"ר יהודה אילוני ושלמה טנאי), תל אביב תשנ"ד, עמ' 37-38.

7 בתרגום אצ"ג, מתוך: אורי צבי גרינברג: כל כתביו, כרך טו, ירושלים תשס"א, עמ' 192.

מעין 'יהודי נודד', איור מתוך הספר המלך (1919)

המלכותית שלה. אצלה, החיה בחזון כל ימי חייה, בלי הפוגות כל שהן, לא חרבה המלכות העברית. המלכות קיימת. היא יכולה להשבע במציאותה (ממגלת הדמים והמפולת המוחלטת אין היא יודעת. 'שאול ויהונתן' ו'אביגיל' מתהלכים תחת דקלים עוד). אלא נדמה לה, בכאב ילדותי כמעט, שרק בשבילה אין ספינה יוצאת משום-מה על הים: לגאול אותה מברלין, מן האלפא-ביתא הלטינית [...]

גדול האבדן מאד! משוררת עברית גדולה מדמדמת בברלין בבדידותה. ב'רומאנישעס' [בית קפה], ב'מלון קושל' [מקום מגוריה], בבית פלכטהיים [המו"ל שלה] ו-בחוצות סתם. יוצקת צקון לשון-קודש באותיות גוטיות. 'אורי, היא כותבת אלי כאן, (22.2.1925) אורי, היכול אתה למצוא עונג בארץ-הבחירה ובעולם הקודר בוכה אביגיל לירושלים - -'

לדידה לא חרבה ירושלים [...] ובמכתב הנ"ל היא מציירת צורת מגן-דוד כדו-לבבות הפוכים. היא מתקשה, אגב, לכתוב שלוש אותיות בלשון קודש: ש.ל.ם. כלומר: שלום: חסר וי"ו. היד רוצה לציית לנפש הנכספת, לכתוב לכל הפחות שלוש אותיות בעברית אלי, שלום! ואלו יוצאות סוף-סוף כבכתב החרטומים ...

מה לעשות לך אחותי הגדולה באשכנז?

ירושלים חרבה, אביגיל, וסימן שאין את יושבת לעת-ערב בשערי העיר ב'אדרת-כוכבים' וב'נעלי-זהב' ולא שומעים מן החומה, כשאת שרה 'שיריך לאלהים' בלשון הקודש. [...]

אלזה לסקר-שילר היא אחד מכוכבי-לכת של עבריותנו הנודדה וההומה בכמה חילופי צורות וגלגולים ובכמה ארצות. [...]

אני מעלה שיר אחד בכתיב שלנו ובשפת תרגומי - לשם הפלאה, כפסוקי לשון קודש בכל המובנים וע"פ משקל: בלי סימני-שאלה ובלי סימני-קריאה, כנהוג אצלנו ממש בכתיב-הקודש הכלולים ממילא בהבנת המילים:

אלזה לסקר-שילר, שיר אהבה:⁸

מיום פה אינך
כהתה הקריה,

אנוכי אוספת
צאלי הדקלים
תחתם התהלכת,

שוב תאהבני,
למי גילי אשיח.

אלי יתומה או אלי מחותן
אֶשֶׁר לאשר ישמע בבת-קול.

תמיד אדע
עת בי תהגה.

אז יהי לבי לתינוק
ויפעה.

בכל שער ברחוב
אשהה ואהיה

אעזור לשמש תאר יפיך
על כל כתלי הבתים.

אך צומקה אנוכי
למו תמונתך.

8 תרגום השיר Ein Lied der Liebe שהתפרסם לראשונה בשנת 1910 ונכלל באנתולוגיה של השירה האקספרסיוניסטית 'דמדומי האנושות' משנת 1920. נוסח אחר של אצ"ג לתרגום זה ראו: כל כתביו, שם, עמ' 191.

בטורים זקופים אנוכי אֶלֶפֶת
עדי יתמוטטו.

צוללים אנו באזובים קדושים
אשר מצמר שיות-הזהב.

ולואי ופשט עוד
נמר את גוו

על פני המרחק, המפריד בינינו,
כמו אלי איזה כוכב קרוב.

על פני לבוקר
נח רוח אפך.

- - -

הנך זהב כליל
כל השפתיים הנשימה תעצורנה.

לאו דוקא האלמנטים והמומנטים האורינוטליים הבולטים, כאסוף צללי הדקלים; הצלילה בצמר השיות הזהוב; לאו דוקא משל ה'נמר' אלמלי פשט גופו על פני המרחק המפריד 'כמו אל איזה כוכב קרוב', אלא גם חתך הביטויים וצרוף ההבעה של התאור בחרוז ע"פ משקל, תפיסת הזעזועים לראות הדברים והרגשת השתקפותם מלגו - עדות, שמשוררת זו לא נולדה באלברפלד ושאינה משוררת גרמניה. בכתוב ובשפת אשכנז - פסוקי שיר השירים, ארצי ישראליות. אהבה בדממה עברית - ביסוד הדינמי שבה; ארוטיקה עברית ביסוד האש. זהו אחד מפלאי ההתגלות של הגזע העברי בהמשכיו המלכותיים בתוך-תוכה של היצירה העולמית - בנוסח משלו ובהודו הגיאוגראפי.

הקורא הלועזי קורא בשיר זה עברית מקורית, עברית חיה במאה העשרים.⁹

גרינברג מדגיש בחיבורו את המתח הבסיסי הקיים ביחסה של אלזה לסקר-שילר לשפה העברית: היא כותבת ברוחה של שפה שאבדה לה. הכתב העברי הופך לתמונה, ואותה היא אינה מצליחה לצייר אלא במאמץ רב. כאילו היא, הציירת המוכשרת, מתקשה, או שמא מסרבת לעשות לה תמונה מלשון הקודש שנעלמה ממנה.

כתב ותמונה

ביצירתה של אלזה לסקר-שילר הקשר בין כתב ותמונה בא לידי ביטוי בצורות שונות. במכתביה ובחלק מכתבי הפרוזה שלה היא שילבה ציורים שהם חלק אינטגרלי מהטקסט הכתוב. דוגמאות מובהקות לכך הן הרומן *לבי* (*Mein Herz*) משנת 1912, והספר *המלך* (*Der Malik*) משנת 1919. לרבים מציוריה הוסיפה לסקר-שילר מלבד החתימה והתאריך גם כותרות, הקדשות והתבטאויות אחרות בכתב. בהקשר זה מעניינות הכותרות לשניים מתוך תשעת האיוורים לספר *ארץ העברים* (*Das Hebräerland*) משנת 1937. הכותרות: 'בני המושבה ביום השבת בירושלים' ו'ברוכה האדמה הנותנת לנו לחם רב' מופיעות בתחתית התמונות באותיות דפוס עבריות, מנוקדות בכתב ידה של לסקר-שילר. יש להניח שהיא ניסחה את הכותרות בגרמנית וביקשה שיתרגמו אותן לעברית. על דף אחד בעזבונה¹⁰ מופיעות כותרות אלה באותיות דפוס בכתב יד עברי של מישהו אחר. היא כנראה העתיקה מכאן, במאמץ קליגרפי לא מבוטל, את הכותרות העבריות אל תחתית ציוריה.

9 אורי צבי גרינברג, 'דבורה בשביה' (ליובל החמישים של אלזה לסקר-שילר), מוסף עיתון דבר, יב באדר תרפ"ו (26.2.1926), עמ' 2-3 [מופיע גם בתוך: אורי צבי גרינברג, כל כתביו (לעיל, הערה 7), עמ' 122-128]. למאמר זה מתייחס גם א' ליפסקר במאמרו: 'בפרח המצבות – דימוים מילוליים וחזותיים של ירושלים בשפת השיר והציור של אלזה לסקר-שילר', בתוך: ט' כהן וי' שוורץ (עורכים), *אשה בירושלים*, רמת גן תשס"ב, עמ' 143-157.

10 ארכיון אלזה לסקר-שילר, מחלקת כתבי היד של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

איור מתוך הספר ארץ העברים (1937)

מעטים הציורים חסרי הכותרת ביצירתה של אלזה לסקר-שילר. בשניים מהם אדון כאן בהרחבה: הדיוקן על עטיפת ספר השירים בלדות עבריות (*Hebräische Balladen*) משנת 1913, והמכתב העברי המופיע כאיור בספר המלך (*Der Malik*) משנת 1919. בדיוקן של המשוררת על עטיפת הספר בלדות עבריות חבוי, כנראה, פסוק מן התנ"ך. ואילו התוכן של תמונת הכתב העברי המשמשת איור בסיפור המלך מדגישה ביתר-שאת את ההיבטים היהודיים המובהקים של ספר זה.

**תמונה שהיא כתוב: 'אם אשכחך ירושלים...'
דיוקן המשוררת בדו-שיח עם פסוק מספר תהילים**

בספר בלדות עבריות מוזכרת ירושלים רק פעם אחת, בשורה האחרונה של השיר 'שולמית' (Sulamith):

— — —

ואני הולכת וכלה

בכאב-לב מלבב

נדפת בחלל העולם,

בזמן,

בנצח,

ונפשי כבה לאפר בצבעי הערב

אשר לירושלים.¹¹

רמז נוסף לירושלים מצוי בשיר 'עמי' (Mein Volk) שראינו לעיל. כאן הביטוי 'אבני קינה' או 'אבני בכות', כתרגומו של אצ"ג, (Klagegestein), הוא רמז לכותל המערבי (Klagemauer) שבירושלים:

Und riesele ganz in mir

Fernab, allein über Klagegestein

Dem Meer zu

ושותתת בתוך תוכי

הרחק מזה, לבדי מעל אבני הבכות

11 אלזה לסקר-שילר, עליך אחלום חרישית, (תרגום: נתן זך), רעננה תשנ"ז, עמ' 50.

אל פני הים¹²

אולם הציור שעל עטיפת הספר מטביע את חותמה של ירושלים על המחזור כולו. המשוררת מופיעה בצדודית בלבוש תאטרלי בסגנון מזרחי: חולצת צעיף בקפלים רכים, מכנסי שרוואל רחבים ונעלי חוד. היא מכופפת את ברכיה בתנועת ריקוד קלילה. על יד ימינה המושטת היא נושאת את ירושלים בזעיר-אנפין: כמה בתים עם גגות שטוחים, במרכז מקדש קטן דמוי כיפה ועליו מגן-דוד, משמאל עץ דקל, ומימין סהר הירח נוטה לכיוון הכוכב על כיפת המקדש. מבטה של המשוררת בציור מופנה אל ירושלים.

באמירה המפורשת שמאחורי ציור זה מתייחסת אלזה לסקר-שילר למובן המילולי ביותר של פסוק ה בפרק קלז בתהלים: 'אם אשכח ירושלים תשכח ימיני'. בציורה כאילו עונה המשוררת: 'אם אשא את ירושלים על יד ימיני, תמיד אראה אותה ולעולם לא אשכח אותה'. בציור זה ללא כתב נאלמה לשונה של המשוררת, אך באמצעות הביטוי האמנותי של הריקוד היא מביעה את שמחתה על ירושלים. נדמה כאילו בזמן שציירה את דיוקנה זה היא חשבה גם על פסוק ו באותו פרק בתהלים: 'תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי'.

כתוב שהוא תמונה: 'בכתב-הכנורים הנעלה'**תמונת הכתב של שפה שאבדה**

זכות גדולה יש להוצאת הספרים Kösel הגרמנית, ששמה לה למטרה לאחר שנת 1945 להדפיס מחדש את יצירותיהם של סופרות וסופרים 'נאדרים ונשכחים' (Verschollen und Vergessen) – כשם הסדרה, שפרסמה כתבים של סופרים שנרדפו על ידי המשטר הנאצי. במקרה של אלזה לסקר-שילר, זכות זו של המו"ל נפגמה לא מעט בשל התערבות שרירותית ביצירתה, כפי שבאה לידי ביטוי בשלושת הכרכים של כתביה שהופיעו בין השנים 1959–1962. כך למשל נעשה סדר חדש בכרך הראשון, משנת 1959, לספר השירה בלדות עבריות. מחזור שירים

12 'עמי', תרגום: אצ"ג, מתוך: אורי צבי גרינברג: כל כתביו (לעיל, הערה 7), עמ' 192.

Hebräische Balladen
von
Else Lasker-Schüler

Zweite vermehrte Auflage mit 2 Tafeln

A. N. Meyer Verlag
Berlin-Wilmersdorf

'אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני', איור על עטיפת הספר בלדות עבריות (1913)

זה הפך בסדר החדש לטקסט קדוש, מעין קאנון תנ"כי, מה שמתאים כנראה לטעמו של מו"ל קתולי מובהק, אך רחוק מאוד מתפיסתה של המשוררת עצמה. השירים סודרו לפי סדר הופעת הדמויות בתנ"ך, מהבל עד רות. שירים שנחשבו בעיני המו"ל 'קדושים' פחות, כגון 'חווה' (Eva) ו'בראשית' (Im Anfang), הוצאו מן המחזור הזה ובמקומם הוכנסו שני שירים "תנכ"יים" ('מכירת יוסף' ו'אביגיל') שאותם כתבה לסקר-שילר מאוחר הרבה יותר, והם התפרסמו בספר קונצרט בשנת 1932. צורה זו אינה תואמת אף לא אחת מן הגרסאות השונות של הבלדות עבריות כפי שהופיעו בימי חייה.

חמורה לא פחות היא החלטת המו"ל להדפיס בשנת 1962 בכרך השני את כתבי הפרוזה לבי (Mein Herz) והמלך (Der Malik) ללא הציורים שהם חלק אינטגרלי מהטקסט. הנזק גדול במיוחד בסיפור המלך, כי כך נעלם מעיני הקורא קטע כתוב חשוב ביותר להבנת הסיפור כולו – המכתב של יוסוף אל גיזלהר 'בכתב-הכינויים הנעלה' שאותו שילבה לסקר-שילר כאיור בכתב ידה העברי בתוך הספר:

גיזלהר: Giselheer.

אני בן-המלך מתיבן שולח לך את
המכתב הזה אשר נפקד מאתי
ונכתב בכתב-הכינויים הנעלה של
עירי העברית עיר-זהב:

והנני משיב לך את עצם הגלגלת
אשר בימים עברו כבשתה למעני
במלחמה:

אדום יפגע בך החסד כאשר נתן
לי לנשום עוד:

יבוא-נא דמי עליך:

(צבי בן יהודה)

Jussuf

מכל ספרי הפרוזה של אלזה לסקר-שילר, המלך (1919) הוא הידוע ביותר. הוא נחשב בצדק כספר פוליטי בגלל עמדתו הנחרצת כנגד מלחמת העולם הראשונה. ואולם, מעטים שמו לב לכך שלסקר-שילר כותבת כאן כיהודייה המתמודדת באופן ביקורתי ואמביוולנטי עם זהותה, ועם המתחים שבין יהדות וגרמניות. הטון והגישה המאפיינים את המלך (כמו גם את הנסיך מתבן משנת 1914) – אינם מתאימים כלל לחזון הפשטני וההרמוני מדי של פיוס נוצרי-יהודי וגרמני-יהודי, אשר נוהגים לייחס לאלזה לסקר-שילר בגרמניה שאחרי מלחמת העולם השנייה ואחרי השואה, עד כדי הפיכתה לסמל פיוס זה.

העולם בספר המלך מחולק באופן ברור לשתי ממלכות: ממלכת הארניים שגרמו למלחמה ומחייבים אותה, וממלכת תבן המתנגדת למלחמה. נסיך תבן יוסוף (ה'אני' האחר של המשוררת, שחתמה כך על רבים ממכתביה מאז 1913 לערך) מוכתר לקיסר יוסוף אביגיל הראשון, שליט תבן. ממלכת תבן מורכבת משלוש ערי בירה השונות זו מזו במובנים רבים: תבן (Theben); מריה-עיר (Mareia-Ir); ועיר-זהב (Irsahab). כל אחת מן הערים הללו היא עולם בפני עצמו: תבן היא עולמו של יוסוף; מריה-עיר, הקרויה על שמה של מריה אשת הצייר פרנץ מארק,¹³ היא המקום המשותף לכל האמנים ואנשי הרוח – יהודים ושאינם יהודים – המתנגדים למלחמה; ובעיר-זהב (כנראה ירושלים) חיים 'היהודים הפראיים' – ביטוי שמופיע בבלדות העבריות ובסיפורים אחדים ככינוי לגבורה ולאצולה, בהקשר של יהושע ושאול המלך. בסיפור זה הכינוי 'היהודים הפראיים' מתייחס ליהודים מובהקים בעלי השקפה ציונית או חרדית, אשר כלפיהם מפגין יוסוף אביגיל יחס מסויג, למרות ההערכה והאהבה שהוא רוחש להם.

בהתחשב בוויכוחים הפנים-יהודיים בגרמניה (גם בקרב חוגים ציוניים) בעד ונגד מלחמת העולם הראשונה – בולטת עמדתה החד-משמעית של אלזה לסקר-שילר

13 הצייר פרנץ מרק (1880-1916 Franz Marc) היה אחד הנציגים הבולטים של קבוצת הציירים האקספרסיוניסטיים Der Blaue Reiter (הפרש הכחול) יחד עם ווסילי קנדינסקי, פאול קלה (Klee) אוגוסט מאקה ואחרים. מפורסמים הם ציורי החיות שלו (אילות, סוס כחול וכו'). בשנת 1913 הוא צייר לכבוד ידידתו אלזה לסקר-שילר סדרה שלמה של ציורי חיות בשם 'גלויות דואר עבור הנסיך יוסוף'. קשר הידידות בין שני האמנים מתועד בהתכתבות ענפה. פרנץ מרק נפל בקרב בוורדון (Verdun) במארס 1916. חלקו הראשון של הספר המלך שכתבה אלזה לסקר-שילר מורכב רובו ככולו מן המכתבים שכתבה למרק (בכינוי 'אחי למחצה ראובן') בזמן המלחמה. מותו של הידיד במלחמה מהווה תפנית בולטת בספר המלך.

גִּזְלָהֶרֶד : Gisela

אני בן המלך מתיבן שולח לך את
המכתב הזה אשר נפקד מאתי
ונכתב בכתבי הכנורים הנעלה של
עירי העברית עיר-זהב:

והנני משיב לך את עצם הגלגלת
אשר בימים עברו כבשתה למעני
במלחמה:

אדום יפגע בך החסד-כאשר נתן
לי לנשום עוד:

יבוא-נא דמי עליך:

(צבי בן יהודה)

Jüdisch

נגד המלחמה. בסיפור המלך היא משייכת כמובן מאליו את כל היהודים למחנה מתנגדי המלחמה. בכך היא מביעה עמדה דומה לזו של גרשם שלום, שטען כי ליהודים – ולא כל שכן לציונים – אין כל קשר ועניין במלחמה הזאת. מול ממלכת תבן עומדים האריים, המכריחים את תושבי תבן להשתתף במלחמה וגורמים למותם בשדה-הקרב, כמו במקרה של הצייר פרנץ מארק, שהיה ידידה הקרוב של אלזה לסקר-שילר.

מנהיג האריים הקרוי 'נסיך האריים העוין' הוא גיזלהר – זה שמו של הצעיר מבין מלכי בורגונדיה ב'שירת הניבלונגים'¹⁴ וזה הכינוי שבחרה אלזה לסקר-שילר להעניק למשורר גוטפריד בן.¹⁵ אהבתו הסודית של יוסוף לגיזלהר מגבירה את המשבר שנוצר בעקבות המלחמה. אלזה לסקר-שילר דנה כאן בכנות אמיצה ומפוכחת בבעיית היחסים בין יהודים וגרמנים. משייכת מקסם קושרת את היהודים לרוח הגרמנית, אך שוב ושוב מתברר, בעיקר בעתות מלחמה, כי היהודים והגרמנים חיים בעולמות נפרדים, ואין אפשרות לחיבור מושלם ומתמיד ביניהם. ועם זאת, הקסם לא פג. וכך מתארת אלזה לסקר-שילר בסיפור המלך את הבעיה המורכבת של אהבת יוסוף לגיזלהר:

ואנשיו השוחקים של יוסוף אביגיל האדימו כאשר נזכרו בבושה שגרם להם בזמנו הנסיך יוסוף דאז, כאשר לבו המוקסם חיזר אחרי נסיך האריים העוין בעת המכרעת של המלחמה.

למכתב של יוסוף אל גיזלהר (אשר כאמור הושמט בהוצאה המחודשת של כתביה), יש משמעות מכרעת. הוא מבטא עמדה יהודית ברורה המודעת היטב למתחים הבלתי-נמנעים בין הנצרות (או הגרמניות) לבין היהדות. עצם הגולגולת

14 אפוס גרמני שגיבורו המרכזי הוא זיגפריד. אוסף אגדות עתיקות שעובד בימי הביניים לאפוס, שימש בסיס למחזור הדרמות המוסיקליות 'טבעת הניבלונג' של ריכרד וגנר הכולל את האופרות 'זהב הריין' (1854), 'הוולקירה' (1856), 'זיגפריד' (1871) ו'דמדומי האלים' (1874).
15 גוטפריד בן (1886-1956) אחד המשוררים הגרמנים החשובים של המאה העשרים. היה רופא במקצועו והחל לכתוב כמשורר אקספרסיוניסטי, לא מעט בהשראתה של אלזה לסקר-שילר שאליה היה קשור במשך תקופה מסוימת גם בקשר אינטימי. אחרי 1933 הזדהה זמן מה עם רעיונות הנאציונל-סוציאליזם, אך די מהר הסתייג מכך והכתיבה נאסרה עליו על ידי השלטונות. יצירתו המאוחרת אחרי 1945, שהייתה מחויבת לאסתטיקה של צורה וסגנון, זכתה להדים רבים, הן לחיוב והן לשלילה.

שמחזיר יוסוף לגיזלהר הוא סמל נוצרי הקשור לגלגלתא, מקום צליבתו של ישו. למילה 'אדום' יש פירוש כפול, בהתאם לאפשרויות הניקוד של האות אל"ף בקמץ או בסגול: צבעו של הדם ושמו של העם העוין, כמו בשירו של היינה 'אל אדום', אשר הפך בספרות הרבנית לכינוי סמלי של העולם הנוצרי העוין. תוכן המכתב מוצפן כפליים: יוסוף כותב מכתב בשפה שאבדה לו, ושולח את המכתב הזה אשר נפקד מאתי' לגיזלהר (הארי-הגרמני) שאינו יכול לפענח אותו. בסיפור המלך ממנה ראש השבט צבי בן צבי מעיר-זהב את יוסוף אביגיל 'לסופר העיר תבן'. על מכתבו של יוסוף חתום 'צבי בן יהודה' – רמז ברור לאליעזר בן יהודה מחדש השפה העברית שחי מאז 1881 בירושלים, והוציא לאור, בין השאר, את כתב העת 'הצבי'. בכל מקרה, שם הסופר 'צבי' אינו מרמז לאורי צבי גרינברג, כי אותו הכירה אלזה לסקר-שילר רק בשנת 1921, שנתיים לאחר פרסום הסיפור המלך.

את המכתב של יוסוף המשוררת בוודאי ניסחה בגרמנית, וביקשה שיתורגם לעברית, כדי שהיא תוכל להעתיקו ולפרסמו בספרה המלך בכתב-ידה העברי. היא התאבלה על השפה שאבדה לה והיללה את יופיו של הכתב, הוא 'כתב-הכינורים הנעלה'. בשיריה הצליחה אלזה לסקר-שילר להתקרב ברגישות גדולה ובגיוס כל כוחה האמנותי לרוחה של לשון הקודש. במובן המילולי היא אכן כתבה את המכתב של יוסוף לגיזלהר בעברית; ובמובן הרוחני צדקה כשהכריזה לגבי שיריה: 'הרי אני כותבת עברית!'

'הנסיך יוסוף מבקש שלום לעולם', רישום בעפרון מתוך עיזבונה של אלזה לסקר-שילר

